

ЩОДО МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті розглядається питання підстав та умов притягнення військовослужбовців до матеріальної відповідальності, її види, а також обставини виключення та звільнення від матеріальної відповідальності.

Ключові слова: матеріальна відповідальність, військовослужбовці, майнове правопорушення, трудові правовідносини, дисципліна.

Постановка проблеми. У зв'язку з прийняттям за часів незалежності України спеціальних законодавчих та підзаконних нормативних актів з питань матеріальної відповідальності військовослужбовців та особливостей правового статусу військового майна й порядку проходження військової служби, вивчення даних питань стало предметом наукових досліджень сьогодення.

Будь-яка військова організація є специфічною, а тому дисципліна в ній є одним із пріоритетних принципів нормального функціонування. Вона потребує правильно-го, чіткого і точного виконання всіх розпоряджень та наказів від своїх учасників. Окрім того, дисципліна особового складу є однією з найважливіших умов боєздатності військової організації. Вона включає в себе як відносини між командирами (начальниками) і підлеглими, так і військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості.

Усі без винятку військовослужбовці зобов'язані сумлінно виконувати вимоги військової присяги, Статутів Збройних Сил України та наказів командирів (начальників). Усе це визначає особливості військових правовідносин, внутрішнього порядку в Збройних Силах, характер і суспільну небезпеку правопорушень, які можуть мати місце, та юридичну відповідальність за них. Актуальність даної теми зумовлена також необхідністю всебічного захисту військового майна, що знаходиться в оперативному управлінні військової організації.

Метою даної статті є дослідження сфери дії матеріальної відповідальності у трудовому праві на прикладі військовослужбовців Збройних Сил України.

Аналіз останніх досліджень. Питання юридичної відповідальності військовослужбовців висвітлювалися в українській правовій науці у роботах М. В. Белоконова, Ю. В. Білоусова, В. С. Венедиктова, Є. В. Додіна, Г. Г. Забарного, Р. А. Калюжного, О. В. Кузніченко, М. В. Макухіної, А. Ф. Моти, Н. Р. Нижник, В. А. Пльєви, С. Д. Русу, Л. І. Суровської, Н. І. Чудик-Білоусової та ін.

Виклад основного матеріалу. У разі невиконання або неналежного виконання військовослужбовцем своїх службових обов'язків він може бути притягнутий до адміністративної, матеріальної і кримінальної відповідальності [1].

Матеріальна відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності, що виражена у добровільному або примусовому виконанні винною особою у вста-

новленому законом розмірі і порядку обов'язку з відшкодування шкоди, заподіяної майну власника.

Матеріальна відповідальність для військовослужбовців настає незалежно від притягнення їх за вчинене правопорушення до дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності.

Загальна характеристика сутності норм про матеріальну відповідальність відображається у багатьох юридичних роботах. Зокрема, енциклопедичний словник визначає матеріальну відповідальність робітників і службовців за трудовим правом як обов'язок працівника відшкодувати шкоду, заподіяну ним підприємству (установі, організації) у межах і в порядку, встановленому трудовим законодавством [2, с. 210]. Ю. В. Ячменьов наголошує, що матеріальну відповідальність несуть працівники за матеріальну шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації [3, с. 247].

Значення матеріальної відповідальності військовослужбовців можна встановити шляхом визначення її поняття, принципів, особливостей санкцій та основних функцій цього різновиду відповідальності.

Матеріальна відповідальність військовослужбовців визначається як передбачений нормами законодавства особливий правовий стан заподіювача шкоди й уповноваженої особи, який реалізується в охоронних правовідносинах і виражається як обов'язок заподіювача шкоди, незалежно від його бажання зазнати відшкодування за його рахунок заподіяної шкоди в порядку, встановленому законом, а також у праві уповноваженої від імені держави особи зажадати відшкодування шкоди застосувати у необхідних випадках заходи забезпечення цієї вимоги.

Військове майно, на відміну від іншого майна підприємств, установ та організацій будь-якого права власності, має спеціальний статус. Зокрема до нього віднесено: всі види озброєння, бойова та інша техніка, боєприпаси, паливно-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне та інше майно, а також кошти [4].

На даний час в Україні безпосереднім нормативним актом, який регулює питання матеріальної відповідальності військовослужбовців, підстави і порядок притягнення їх до відповідальності є «Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі», затверджене Постановою Верховної Ради України від 23.06.95 № 243/95-ВР (далі – Положення).

Положення визначає підстави і порядок притягнення до матеріальної відповідальності військовослужбовців і призваних на збори військовозобов'язаних, винних у заподіянні шкоди державі під час виконання ними службових обов'язків, передбачених актами законодавства, військовими статутами, порадами, інструкціями та іншими нормативними актами.

Виходячи з мети матеріальної відповідальності військовослужбовців можливо виділити і напрями її правового впливу:

- компенсаційний [5, с. 7] або захисний (по відношенню до військового майна якому спричинена пряма (дійсна) шкода);
- виховний (забезпечення військової дисципліни, попередження спричинення шкоди у подальшому, дбайливе ставлення до майна);

– гарантійний (посилення гарантій збереження грошового забезпечення від необґрунтованих відрахувань) [9, с. 40, 41, 54, 61].

Для притягнення військовослужбовця до матеріальної відповідальності необхідними є наявність підстав та умов відповідальності. Підставою матеріальної відповідальності військовослужбовців є майнове правопорушення, яке характеризується відповідним складом: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона. Умовами матеріальної відповідальності військовослужбовців є: пряма (дійсна) шкода, заподіяна військовому майну, протиправна поведінка військовослужбовця, причинний зв'язок між протиправною поведінкою і заподіяною шкодою, вина військовослужбовця у заподіянні шкоди.

Об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що охороняються законом, яким у результаті суспільно небезпечного (шкідливого) посягання заподіяна чи може бути заподіяна шкода. Військовому майновому правопорушенню як будь-якому з видів правопорушення властивий свій спеціальний об'єкт правопорушення. Об'єктом військового майнового правопорушення є військові суспільні відносини, регламентовані законодавством, яким у результаті дій або бездіяльності військовослужбовця заподіяна пряма (дійсна) майнова шкода військовому майну. У законодавстві закріплено загальні ознаки майнового правопорушення, які притаманні правопорушенню загалом у будь-якій галузі права, у тому числі й у сфері військових відносин.

Об'єктивна сторона матеріального правопорушення складається із характеру діяння і наслідків, що настали. У даному випадку дія чи бездіяльність повинні бути протиправними. Проте якщо для дисциплінарного проступку характерні протиправні дії та бездіяльність, то для проступку, яким заподіяно матеріальну шкоду, визначальною є дія, а в окремих випадках – бездіяльність [8, с. 149–150].

Відповідно до абз. 2 п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 29.12.1992 № 14 «Про судову практику у справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками» під прямою дійсною шкодою розуміють втрати, погіршення або зниження цінності майна, необхідність для підприємства, установи, організації провести затрати на відновлення, придбання майна чи інших цінностей або провести зайві грошові виплати [6].

Також необхідно вказати, що матеріальна відповідальність для військовослужбовця настає незалежно від того, чи перебувало знищене або пошкоджене ним майно в тій військовій частині, в якій він проходить службу, чи іншій частині, перебувало майно у службовому користуванні або зберігалось у спеціально відведеному місці (в приміщенні складу відповідної служби, на території автопарку, інше).

Притягнення військовослужбовця до матеріальної відповідальності можливе за умови, що заподіяна ним шкода військовому майну є результатом його протиправної поведінки та пов'язана з невиконанням чи неналежним виконанням службових обов'язків. Протиправність дій (бездіяльності) військовослужбовця у даному випадку встановлюється:

– шляхом проведення службового розслідування за фактом заподіяння шкоди військовому майну і прийняттям відповідного наказу командиром (начальником) військової частини;

- вироком суду у кримінальному провадженні, який вступив у силу;
- рішенням суду про стягнення коштів [4].

Матеріальна шкода у відповідності до Положення може бути заподіяна шляхом таких дій військовослужбовця: розкрадання, пошкодження, умисне знищення чи псування військового майна; викривлення звітних даних; знищення або псування військового майна, переданого для зберігання, перевезення, використання; марнотратство чи втрата зброї; проведення надлишкових витрат [4].

Суб'єктивною стороною військового майнового правопорушення є психічне відношення військовослужбовця до вчиненого ним діяння, яке може бути лише за наявності вини особи, яка в момент його вчинення контролювала свої волю та свідомість. Саме суб'єктивну сторону військового майнового правопорушення утворюють такі елементи, як вина, мотив та мета, при доведеності яких військово майнове правопорушення можна характеризувати як внутрішній психічний стан військовослужбовця при вчиненні ним суспільно небезпечного (шкідливого) діяння [5, с. 27].

Матеріальну відповідальність військовослужбовця у відповідності до ст. 37 Положення виключають: наказ старшого начальника, який виконаний безпосередньо підлеглим, непереборна сила, службовий ризик, правомірні дії військовослужбовця, не встановлення винної особи.

Положення прямо визначає перелік осіб, які можуть бути притягнуті до матеріальної відповідальності як військовослужбовці. До них належать: солдати, матроси, сержанти, старшини строкової військової служби і ті, які проходять військову службу за контрактом, курсанти (слухачі) військово-навчальних закладів, жінки, які проходять військову службу за контрактом на посадах солдатів і матросів, сержантів і старшин, прапорщиків і мічманів та офіцерського складу, прапорщики, мічмани і офіцери Збройних Сил України, Прикордонних військ України, військ Цивільної оборони, Управління державної охорони України та інших військових формувань, створених відповідно до законодавства України, Служби безпеки України, військ внутрішньої та конвойної охорони Міністерства внутрішніх справ України, а також призвані на збори військовозобов'язані [4].

Таким чином, суб'єктом майнового правопорушення є громадяни України, які завдали шкоди військовому майну у період проходження військової служби (військових зборів) чи навчання у вищому військовому навчальному закладі.

Відповідно до діючого законодавства існує три види матеріальної відповідальності військовослужбовців:

- при розмірі відшкодування шкоди, спричиненої військовому майну (від одного до трьох розмірів місячного грошового забезпечення) – обмежена матеріальна відповідальність;
- при відшкодуванні шкоди в повному обсязі – повна матеріальна відповідальність;
- підвищена матеріальна відповідальність за шкоду, спричинену лише певному виду військового майна.

Обмежена матеріальна відповідальність встановлюється з метою соціального захисту військовослужбовців у період проходження військової служби. Пряма (дійсна) шкода у даному випадку спричиняється військовому майну при виконанні обов'язків військової служби у період реалізації оборонної функції держави. вико-

нання обов'язків військової служби пов'язане з підвищеним ризиком для життя та здоров'я військовослужбовців, у тому числі і при заподіянні шкоди майну. Така відповідальність виступає гарантом збереження грошового утримання, яке є основним джерелом матеріального забезпечення військовослужбовців.

Саме обмежена матеріальна відповідальність настає у таких випадках: при недбалому виконанні службових обов'язків, унаслідок чого спричинено пряму (дійсну) шкоду військовому майну у розмірі не більше одного місячного грошового забезпечення; при пошкодженні, псуванні або втраті з необережності військового майна, виданого військовослужбовцю в особисте користування у розмірі не більше тримісячного грошового забезпечення.

Командири (начальники) військових частин несуть обмежену матеріальну відповідальність за шкоду, спричинену їх підлеглими, якщо вона спричинена в результаті видачі наказу на порушення встановленого порядку обліку, збереження, використання, перевезення військового майна в розмірі не більше тримісячного грошового забезпечення військовослужбовців, а також при умові, що вони не вживали заходів для запобігання розкраданню, знищенню чи псуванню військового майна, а також заходів для притягнення винних осіб – у розмірі місячного грошового забезпечення.

У відповідності до Положення повна матеріальна відповідальність настає у п'яти випадках спричинення шкоди військовому майну, а саме:

- умисне знищення, пошкодження, псування, розкрадання, незаконне витрачання військового майна або вчинення інших умисних дій;
- приписки в нарядах та інших документах фактично не виконаних робіт, перекручування звітних даних і обман держави в інших формах;
- заподіяння шкоди особою, яка перебувала в нетверезому стані;
- дії (бездіяльність), що мають ознаки злочину;
- недостачі, а також знищення або псування майна, переданого під звіт для зберігання, перевезення, використання або іншої мети.

Повна матеріальна відповідальність командирів (начальників) військових частин за шкоду, спричинену державі, настає крім зазначених вище випадків, також і у разі затримання виконання рішення суду або наказу вищого командира (начальника) про поновлення незаконно звільненого працівника.

Крім того, існують випадки коли до військовослужбовців застосовується підвищена (кратна) матеріальна відповідальність. Вона настає за шкоду, заподіяну розкраданням, марнотратством або втратою зброї та боєприпасів, оптичних приладів, засобів зв'язку, спеціальної техніки, льотно-технічного, спеціального морського і десантного обмундирування, штурманського спорядження, спеціального одягу і взуття, інвентарних речей та деяких інших видів військового майна.

У даному випадку, на відміну від попередніх видів матеріальної відповідальності, відшкодовується державі у 2–10-кратному розмірі вартості цього майна. Перелік такого військового майна визначений у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Переліку військового майна, нестача або розкрадання якого відшкодовується винними особами у кратному співвідношенні до його вартості» від 02.11.1995 № 880 [7].

Кратна матеріальна відповідальність не застосовується при притягненні командирів (начальників) військових частин за шкоду, заподіяну державі їх підлеглими,

якщо вони своїми розпорядженнями порушили встановлений порядок обліку, зберігання, використання, перевезення військового майна [4].

Фактичною підставою для проведення службового розслідування за фактом спричинення шкоди військовому майну є вчинення військовослужбовцем діяння, яке містить ознаки військового майнового правопорушення. Службове розслідування проводиться уповноваженою на підставі наказу командира (начальника) військової частини особою при виявленні факту спричинення шкоди майну. Особа, якій доручено проведення розслідування, несе відповідальність за його повноту й об'єктивність.

При визначенні обставин, які виключають матеріальну відповідальність, слід зазначити, що військовослужбовця не можна притягнути до матеріальної відповідальності за наявності однієї з двох умов:

– заподіяння шкоди військовому майну не вважається небезпечним діянням (непереборна сила, виконання наказу старшого командира (начальника), правомірні дії, службовий ризик);

– відсутність суб'єкта відповідальності (смерть військовослужбовця чи не встановлення його особи).

Висновки. Слід зазначити, що шкода може спричинитися військовому майну при виконанні як правомірного, так і неправомірного наказу командира (начальника) військової частини. За шкоду, спричинену виконанням неправомірного наказу, військовослужбовець матеріальної відповідальності не несе, крім випадків перевищення своїх службових повноважень при його виконанні.

При визначенні обставин виключення матеріальної відповідальності військовослужбовців, як і у будь-якій сфері професійної діяльності, службовий ризик характеризується нехтуванням вимогами безпеки, передбаченими законодавством для досягнення суспільно корисної мети, яка не може бути досягнута іншими методами, не пов'язаними з ризиками. Ризик може бути невиправданим, якщо ризиковані дії створюють небезпеку та не вжито заходів попередження відповідно до обов'язків військової служби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Відповідальність військовослужбовців за невиконання вимог Військової присяги, статутів Збройних Сил України, наказів командирів і начальників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/index.php?part=patriot&lang=ua&sub=vidpov>.
2. Трудовое право : енциклопед. слов. / ред. кол.: С. А. Иванов и др. – 4-е изд. – М. : Сов. энцикл., 1979. – С. 210.
3. Ячменев Ю. В. Юридическая ответственность и ее виды в современной учебной литературе: критический анализ / Ю. В. Ячменев // Правоведение. – 2001. – № 1. – С. 247.
4. Про затвердження Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі [Електронний ресурс] : Постанова Верхов. Ради України від 23.06.1995 № 243/95-ВР. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/243/95-вр>
5. Чудик-Білоусова Н. І. Матеріальна відповідальність військовослужбовців та працівників Прикордонних військ України : навч. посіб. / Н. І. Чудик-Білоусова. – Хмельницький : Вид. Нац. акад. ПВУ, 2001.

6. Про судову практику у справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 29.12.1992 № 14. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-92>.
7. «Про затвердження Переліку військового майна, нестача або розкрадання якого відшкодується винними особами у кратному співвідношенні до його вартості» [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 02.11.1995 № 880. . – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/880-95-п>.
8. Процевский А. И. Предмет советского трудового права / А. И. Процевский. – М. : Юрид. лит., 1979. – С. 149–150.
9. Белинский Е. С. Материальная ответственность рабочих и служащих / Е. С. Белинский. – Киев ; Донецк : Вища шк., 1984. – С. 40, 41, 54, 61.

Феленко Ю. А.

ОТНОСИТЕЛЬНО МАТЕРИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

В статье рассматривается вопрос оснований и условий привлечения военнослужащих к материальной ответственности, ее виды, а также обстоятельства исключения и освобождения от материальной ответственности.

Ключевые слова: *материальная ответственность, военнослужащие, имущественное правонарушение, трудовые правоотношения, дисциплина.*

Felenko Yu. A.

THE LIABILITY FOR DAMAGES OF MILITARY SERVICEMAN'S

Problem setting. *In connection with the adoption at the time of independence of Ukraine, a special legislative and normative acts on the issues of liability for damages of military serviceman's and peculiarities of the legal status of military property and the order of military service, study these issues became the subject of scientific research today.*

Any military organization is a specific, but because of the discipline it is one of the main principles of normal functioning. It requires a correct, clear and accurate execution of all instructions or orders from their peers. In addition, the discipline of the personnel is one of the most important conditions of combat readiness of the military organization. It includes how the relationship between the commander (chief) and subordinates and soldiers in the absence between them relations of subordination.

The purpose *of this article is to study the scope of liability in labour law on the example of military serviceman's of the Armed Forces of Ukraine.*

Analysis of recent researches. *Issues of legal liability of servicemen highlighted in the Ukrainian legal science in the works of M. V. Belokoneva, Yu. V. Bilousova, V. S. Venediktova, E. V. Dodina, G. G. Zabarnogo, R. A. Kalyuzhnogo, O. V. Kuznichenko, M. V. Makuhinoyi, A. F. Moti, N. R. Nizhnik, V. A. Plevi, S. D. Rusu, L. I. Surovskoyi, N. I. Chudik-Bilousovoyi and others.*

Article's main body. *In case of nonperformance or improper performance of military personnel of their duties may be subject to administrative, financial and criminal penalties.*

Liability is a separate form of legal liability, expressed in voluntary or compulsory execution of the guilty person in the statutory rate and the order of responsibility for damages caused to the property of the owner. Involvement officer to liability is possible under the condition that caused the

damage to military property is the result of his wrongful conduct and is associated with non-performance or improper performance of official duties.

The conclusions. *It should be noted that harm may be caused to the military property as when performing a lawful and unlawful order of the commander (chief) of a military unit. For damage caused by improper execution of the order, a soldier is not responsible, except in cases of exceeding their official powers in its execution.*

When determining the circumstances of the exclusion of liability of servicemen as in any sphere of professional activity service risk is characterized by disregard for the safety requirements stipulated by the law to achieve social goals that cannot be achieved by other means, not associated with risk. The risk may be justified if the risk-taking risks and not taken preventive measures according to their military duties.

Key words: *the liability for damages, the military serviceman's, property offense, labour relations, discipline.*